

Kiss Álmos Péter:

AZ OROSZ–UKRÁN HÁBORÚ CÉLJAIT TÁMOGATÓ OROSZ STRATÉGIAI KOMMUNIKÁCIÓ

DOI: 10.35926/HSZ.2024.2.3

ÖSSZEFOGLALÓ: Oroszország az ukrajnai háború során folyamatosan alkalmazza széles körű stratégiai kommunikációs tapasztalatait, és elárasztja az információs teret az orosz narratívával. A stratégiai kommunikációs műveletekben több célközönség is megkülönböztethető: az orosz társadalom, az ukrán társadalom, a „Nyugat” (NATO/EU) és a Globális Dél (Afrika, Ázsia, Latin-Amerika). A narratívák és a kommunikációs csatornák a célközönségre vannak szabva. Az üzenetek ritkán kifinomultak vagy árnyaltak, és gyakoriak a valótlan állítások. A tanulmány nyílt források alapján megvizsgálja az orosz stratégiai kommunikációs struktúrát, a műveletek lebonyolítását, felméri azok sikereit és kudarcait, és azonosítja a különböző kimenetek okát. Vizsgálja az orosz információs teret monopolizáló képesség, a cenzúra, az alternatív információforrások és a sikeres ellenpropaganda hatását.

KULCSSZAVAK: propaganda, stratégiai kommunikáció, dezinformáció, orosz–ukrán háború

A SZERZŐRŐL:

Dr. Kiss Álmos Péter (PhD) a Honvéd Tudományos Kutatóhely vezető kutatója (ORCID: 0000-0002-0662-5381; MTMT: 10027615)

Mint minden háború, Oroszország Ukrajna elleni hadjárata is részben a narratívák harca is, és Oroszország jelentős erőforrásokat áldoz e harcra. Az orosz propaganda nemcsak a hagyományosan Nyugat-ellenes célközönségek körében sikeres: meglepő módon olyan célközönségeket is az orosz érdekeknek megfelelően befolyásol, amelyeket Ukrajna természetes támogatóinak gondolhatnánk. Az Egyesült Államokban például a republikánus párti szenátorok és képviselők befolyásolásával képes volt hónapokra megbénítani az Ukrajnába irányuló amerikai fegyverszállításokat.

E tanulmány arra keresi a választ, hogy az orosz propaganda hogyan képes elérni ilyen sikereket. Nyílt források alapján vizsgálja az orosz stratégiai kommunikáció struktúráját és eljárásait, és azonosítja a sikerek és kudarok okát, valamint elemzi az orosz információs teret monopolizáló képesség, a cenzúra, az alternatív információforrások és a sikeres ellenpropaganda hatását.

OROSZORSZÁG STRATÉGIAI CÉLJAI

Az orosz stratégiai célok azonosítása nem egyszerű feladat, mert nem nyilvánosak a műveleteket végrehajtó parancsnokoknak adott feladatok, a kormánytisztviselők nyilatkozatai pedig nem egyeztethetők össze sem a korábbi, Ukrajna-ellenes orosz propagandával, sem az orosz fegyveres erők harctéri magatartásával.

Putyin elnök 2022. február 24-én hajnalban egy másfél órás beszédben indokolta meg a „különleges katonai művelet” elindítását, és két közvetlen célt tűzött ki. Eltakarítani a náciikat/fasisztákat az ukrán vezetésből, és demilitarizálni az országot. E műveletek egyrészt megvédenék Oroszországot Ukrajna és a NATO küszöbön álló „egyesülésétől” és később várható agressziójától, másrészt megvédenék a Donyecki és Luhanszki Népköztársaságot a további ukrán agressziótól.¹

Putyin korábbi nyilatkozatai, a 2021-ben megjelent esszéje,² a hivatalos és nem hivatalos orosz források narratívái, valamint a harctéri események azt mutatják, hogy a hadművelet valódi célja Ukrajna mint független állam felszámolása. Ez megakadályozná Ukrajna beilleszkedését a szabályokon alapuló nemzetközi rendbe, megakadályozná csatlakozását az EU-hoz és a NATO-hoz, és megbontaná a nyugati államok egységét. Ezzel Oroszország alapjaiban változtatná meg az európai biztonsági környezetet és a maga javára alakítaná át a nemzetközi rendet. A rezsim stabilizálása egy további cél lehetett: Putyin elnök úgy számíthatott, hogy egy rövid, sikeres katonai művelet növelné népszerűségét és megszilárdítaná Oroszország valamennyi politikai szereplője fölötti uralmát. Ez utóbbi értékelést alátámasztja, hogy 2022. február és december között Putyin népszerűsége (81–83 százalék) hétéves csúcstól döntött, és a közvélemény jelentős arányban (69 százalékból) helyesnek tartotta Oroszország új irányát.³

A hadszíntéren nem a tervek szerint zajlottak az események. Az orosz fegyveres erők többször szenvedtek súlyos vereséget, ennek következtében a hadműveleti célokat módosítani kellett. A stratégiai célok azonban nem változtak.

OROSZ STRATÉGIAI KOMMUNIKÁCIÓ

A propaganda⁴ a Szovjetunió létének egyik alappillére volt. A szovjet állam jelentős erőforrásokat fordított a meggyőzésre, és hozzáértő szakértőket alkalmazott. A meggyőzés pszichológiájára azonban kevés figyelmet fordítottak, még akkor is, ha a célközönség az állam ellenőrzésén kívül volt. A szovjet propaganda a tömeges közönségre összpontosított, és a kényszerre támaszkodott.

A posztszovjet Oroszország örökölte a Szovjetunió propagandahagyományait. Megmaradt a bőkezű finanszírozás és a szakértelem, csakúgy, mint az összpontosítás a tömegközönségre. De sok új eszköz és módszer is megjelent. Az egyik az összpontosítás kiválasztott személyekre – nyilvánvalóan a fontos döntéshozókra. A másik a reflexív kontroll, ami a manipulatív meggyőzés felsőfoka: a döntéshozatali rendszerének befolyásolásával és aláásásával befolyásolni az ellenfelet, hogy saját akaratából hozza meg a kívánt döntéseket.⁵

¹ Address by the President of the Russian Federation 2022.

² Putin 2021.

³ Russia's War 2023.

⁴ Célok és módszerek tekintetében a stratégiai kommunikáció és a propaganda között valójában csak annyi a különbség, hogy a stratégiai kommunikáció a jó oldal (demokratikus államok, NATO, „mi”) tevékenysége, míg a propaganda forrása az ellenfél (zsarnoki kormányzat, „ők”). Taylor 2022, 437–441.

⁵ Mullaney 2022, 193–211.

CÉLKÖZÖNSÉGEK

Nyílt források és az orosz narratívák elemzése alapján azonosítani lehet a négy célközönseget, amelyekre az Ukrajna elleni háborút támogató propaganda irányul.⁶

Orosz társadalom

A politikai, katonai és gazdasági elit, valamint a közvélemény. Ez a legfontosabb célközönség, mert ennek támogatásán múlik a háború folytatása.

Ukrán társadalom

Ismét az elit és a közvélemény (ebben a fontossági sorrendben), továbbá egy külön alkategóriaként Ukrajna orosz kisebbsége.⁷

Nyugat

A NATO, az EU és néhány távol-keleti ország, pl. Japán és Új-Zéland, amelyek robusztus demokráciák. A közvélemény az első célközönség. Az elit csak a második helyen áll, mivel a demokratikus államokban a választók kényszeríthetik a politikusokat.

Globális Dél

Ázsia, Afrika, Közép- és Dél-Amerika fejlődő országai. Megint először az elit, és csak másodsorban a közvélemény, mert az afrikai vagy ázsiai átlagembert nem nagyon érdeklik az európai események.

Az orosz propaganda-szakemberek természetesen lényegesen árnyaltabban határozzák meg a célközönsegeket, mint a fenti, átfogó kategóriák. A „Nyugat” kategórián belül például az Egyesült Államokban nem lehet azonos módszerekkel és azonos narratívával befolyásolni a szélsőbaloldali Code Pink és az anarchista Antifa mozgalmakat, a konzervatív republikánus párti szenátorokat, és Tucker Carlson sztárriportert. De ugyanez elmondható a Globális Délről is: ami visszhangot kelt az indiai muszlimok körében, azt a hinduk értetlenül fogadhatják. A narratívákat gondosan az egyes célközönsegekhez és a változó helyzethez igazítják.

NARRATÍVÁK

A hadműveleteket támogató narratívák stratégiai és taktikai kategóriába sorolhatók – bár az egyes narratívák besorolása nem mindig egyértelmű, mert a két kategória közötti határ gyakran sokkal inkább a megfigyelő értékelésén múlik, semmint objektív szempontok húzzák meg azt.

⁶ Tsekhanovska–Tsybulska 2022; Bergengruen 2023.

⁷ Ukrajna kétnyelvű ország: az emberek jelentős többsége közel azonos szinten beszél ukránul és oroszul. De az orosz anyanyelv nem teszi az embert automatikusan oroszá. Egy 2014. decemberben végrehajtott felmérés során különbséget kellett tenni „orosz anyanyelvű” és „orosz származású” kategóriák között annak érdekében, hogy a kutatók megbízható eredményt kapjanak. O’Loughlin et al. 2016, 124–144.

Stratégiai szintű narratívák

Általában logikusak és koherensek. Az uralkodó elit háborús elképzeléseit tükrözik, és megpróbálják igazolni Oroszország politikai és stratégiai céljait, valamint a katonai műveleteket. A „logikus” és „koherens” csak azt jelenti, hogy alaposan kidolgozott, jól strukturált narratívák, de nem feltétlenül azt, hogy igazak, valós tényeken alapulnak. A stratégiai szintű narratívák igazodnak a különböző célközönségekhez, de a közöttük levő különbségek inkább csak árnyalatokban és hangsúlyban, semmint tartalmilag jelentkeznek. A harctéri eseményeknek megfelelően módosulnak, de logikájuk és koherenciájuk megmarad.⁸

A stratégiai szintű orosz narratíva Ukrajnát az egzisztenciális fenyegetés forrásaként azonosította, amelyet fel kell számolni, és azt ígérte, hogy a konfliktus sikeres lezárása után egy nagyobb, erősebb Oroszország jelenik meg történelmi határain belül. Ez a narratíva nemcsak Oroszországon belül, hanem bizonyos mértékig annak határain túl is visszhangra talált.

Az ukrán válasz tételes cáfolat helyett a szabadságot, a nemzeti egységet, a szembenézést az egzisztenciális fenyegetéssel és a brutális külföldi agresszió túlélését hangsúlyozta. A konfliktust manicheus harcként fogalmazták meg, amelynek során az abszolút jónak meg kellett küzdenie a túlélésért az abszolút gonosszal. Bár nem sikerült teljesen semlegesíteni az orosz narratívát, a legfontosabb célközönség körében az ukrán narratíva az uralkodó.

A fontosabb stratégiai narratívák:⁹

- Oroszország nagyhatalom, jogosult a saját érdekszférájára és befolyására.
- Az ukránok és az oroszok egy nemzet, történelmük, nyelvük, hagyományaik közösek.
- Oroszországnak vissza kell szereznie történelmi területeit, amelyek a Szovjetunió felbomlásával önállósultak.
- Ukrajna az orosz világba (ez a mitikus „Russzkij Mir”) tartozik.
- A szuverén Ukrajna oroszellenes, egzisztenciális fenyegetést jelent Oroszország számára.
- Ha Ukrajna nem egyesül Oroszországgal, akkor fel kell számolni.
- Ukrajna támogatása fölöslegesen elhúzza a háborút és veszélyezteti a polgári lakosságot.
- A konfliktust a NATO provokálta ki azzal, hogy Oroszország határáig akart terjeszkedni.
- Ukrajna az Oroszország és a Nyugat közötti hosszú konfliktus kereszttüzébe került.

Taktikai szintű narratívák

Gyorsan igazodnak a változó helyzethez, többnyire rövid élettartamúak. Lehetnek logikátlanok és ellentmondásosak, különösen, ha összehasonlítjuk a különböző célközönségek számára kidolgozott narratívákat. Több száz taktikai szintű narratíva jelent meg és tűnt el a műveletek során.¹⁰ Az alábbi felsorolás csak egy nagyon szűk szemelvény.

Narratívák az orosz célközönség felé:

- Ukrajna népirtást követ el az Ukrajnában élő oroszok ellen.
- Oroszország soha nem veszített háborút – ezúttal is győzni fog.
- Ukrajnát korrump és inkompetens nácik kormányozzák.
- A Nyugat eredendően ruszsofób és Oroszország megsemmisítésére törekszik.
- Ukrajna piszkos bombát gyárt és biológiai fegyvereket fejleszt.

⁸ Shekovtsov 2023.

⁹ Polianska 2022; Tokariuk 2023.

¹⁰ Shekovtsov 2023: i. m.

Narratívák az ukrán elit és közvélemény felé:

- Az ukrán vezetés elárulja Ukrajna érdekeit.
- A Nyugat az utolsó ukránig fog harcolni Oroszországgal.
- A Nyugat dekadens, Ukrajnának nincs helye benne.

Narratívák az ukrainai orosz kisebbség felé:

- Ukrajna népirtást követ el az ukrainai oroszok ellen.
- Oroszország célja megvédeni Ukrajna orosz kisebbségét.
- Ukrajna csak az orosz világ részeként lehet sikeres.

Narratívák a Nyugat felé:

- A szankciók kárt okoznak az európai vállalkozásoknak és családoknak.
- Oroszország béketárgyalásokat akar, ellentétben a Nyugattal és Ukrajnával.
- Ukrajna támogatása Európa geopolitikai hanyatlásához vezet.
- A nyugati fegyverek a terroristák kezébe kerülnek.
- Az Oroszországgal való konfrontáció nukleáris eskalációhoz vezethet.
- Ukrajna nyugati támogatása a háború elhúzódásához vezet, ami fenyegetést jelent a globális élelmezésbiztonságra.

Narratívák a Globális Dél felé:

- Az USA háborúhoz folyamodik, hogy globális hegemon maradjon.
- Oroszország az antiimperialista és gyarmatellenes mozgalom vezetője.
- Ukrajna nyugati támogatását az oroszellenes rasszizmus vezérli.
- Ukrajna ellenállása a háború elhúzódásához vezet, ami fenyegetést jelent a globális élelmezésbiztonságra.

Taktikai szinten tanulságos a harc tér egyes eseményeit kommentáló ukrán narratíva. Amikor egy orosz hadihajó a Kígyó-szigeti határőr különítmény megadását követelte, dacos (és trágár) választ kapott, amely vírusként terjedt el az interneten, és általános tiszteletet vívott ki az ukránok elszántsága iránt. Amikor az orosz fekete-tengeri flotta zászlóshajóját, a Moszkva cirkálót elsüllyesztették, az orosz propaganda az eseményt megpróbálta bagatellizálni azzal, hogy baleset történt, amely tüzet okozott és robbanáshoz vezetett. A szűkszavú ukrán reakció (nagyon veszélyes dolog robbanóanyagok közelében dohányozni) mémmé vált számos közösségimédia-felületen. Az orosz propaganda következetesen úgy írja le a Kercsi híd elleni ukrán támadásokat, mint a polgári infrastruktúra elleni – tehát terrorista – műveleteket. Ukrajna tartózkodik attól, hogy rámutasson e narratíva képmutatására, és egyszerűen fenntartja, hogy a híd az ellenség katonai infrastruktúrájának része az ideiglenesen megszállt ukrán területen, és mint ilyen, legitim célpont.

AZ OROSZ STRATÉGIAI KOMMUNIKÁCIÓS MODELL: A HAZUGSÁGOK TŰZOLTÓFECSKENDŐJE

A modern orosz stratégiai kommunikációs modell termékei valós, tényszerű információk és valótlan állítások keverékei. A nagyon nagy mennyiségű és rendkívül változatos termékek terjesztése során a modell kihasználja a modern technológiákat és valamennyi hozzáférhető kommunikációs csatornát, a nyomtatott sajtótól a közösségi médiumokig.

Egy RAND-tanulmány az orosz stratégiai kommunikációs modellt a hazugság tűzoltó-fecskendőjének nevezte.¹¹

Sok csatorna és sok üzenet. Nagyon nagy mennyiségű szöveget, videót, hangot és állóképet terjesztenek különböző nyelveken a hagyományos tömegtájékoztató médiumokon (TV, rádió stb.), internetes oldalakon és a közösségi médiumokon keresztül. Emellett nagyszámú fizetett „troll”¹² is jelen van a chatszobákban, vitafórumokon és a webhelyek megjegyzés rovataiban. A sok egymástól függetlennek tűnő számos kapott információ meggyőzőbbnek tűnik, mint az egyetlen, vagy kevés forrásból származó. A különböző csatornák támogatják egymást, és mivel az információ mennyisége nagyon nagy, ez elnyomhatja az alternatív információforrásokat.

Igazság és dezinformáció. Az orosz propaganda nagy adag tényszerű, valós információt tartalmaz, ha a tények támogatják a narratívát. De a célközönség megtévesztése érdekében készek valótlan állításokat terjeszteni, ha azt a narratíva megköveteli. A valótlan információk közvetítése során a propagandagépezet gyakran nem létező forrásokra hivatkozik. A dezinformáció akkor működik, ha megerősíti a célközönség már kialakult (gyakran elfogult) nézeteit, ha hitelesen hangzó bizonyítékokat idéz, és ha a célközönség csak nehezen fér hozzá alternatív információforrásokhoz.

Gyors, folyamatos, ismétlődő. Az orosz stratégiai kommunikáció üzemeltetői igyekeznek első lenni folyamatban lévő események magyarázatával, mert az első benyomás, az első információ nagyon maradandó. Nagyon nehéz az így kialakult nézeteket megváltoztatni, különösen akkor, ha azokat különböző csatornákon keresztül érkező, gyakran ismételt üzenetek is megerősítik. Ez akkor is igaz, ha e nézetek nyilvánvalóan hamis információkon alapulnak.

Nincs következetesség. Ha egy adott üzenet nem éri el a kívánt hatást, gyorsan átveszi a helyét egy másik üzenet, amely az előzőtől eltérő, akár azzal homlokegyenest ellenkező is lehet. A különböző csatornák nem ugyanazt az üzenetet közvetítik, és egyes eseményeket eltérő módon értelmeznek. A kulcsfontosságú kommunikátorok (pl. állami tisztviselők, egyes parlamenti képviselők) készek módosítani üzeneteiket. Ez akár érett, felelősségteljes magatartásnak is tűnhet: az illető megváltoztatja nézeteit, mert új bizonyítékok jutottak a tudomására.

Dezinformáció. A stratégiai kommunikációs eszköztár fontos eleme a dezinformáció. Célja természetesen az, hogy elfogadható és valamennyire hihető információkkal támogassa a narratívát. Ha ez nem működik, legalább ébresszen kétséget a célközönségben minden, az adott témát érintő információval kapcsolatban. Elvei meglehetősen egyszerűek, és akár párhuzamosan, akár egymás után is alkalmazhatóak.¹³

- Tagadni, hogy valaha is megtörtént volna az Oroszországra nézve káros esemény.
- Elutasítani a kritikát vagy elítélő nyilatkozatot az orosz szerep tagadása és mások hibáztatása útján.
- Elterelni a figyelmet annak hangsúlyozásával, hogy a másik oldal tettei erkölcsileg vagy jogilag (de lehetőleg mindkét szempontból) sokkal rosszabbak.
- Hitelteleníteni az információt és a forrást, például azzal, hogy az orosz narratívától eltérő vélemény vagy kritika egyenlő a rasszizmussal, ruszofóbiával, gyűlölettel.

¹¹ Paul–Matthews 2016.

¹² A troll eredetileg gonosz manó a skandináv mitológiában. A modern troll olyan személy, aki felháborító, félrevezető vagy az adott témától eltérő üzeneteket tesz közzé az interneten (közösségi médiában, hírcsoportban, fórumon) vagy a való életben, azzal a szándékkal, hogy másokat manipuláljon, provokáljon vagy felzaklasson.

¹³ Zabjek 2023.

A dezinformációs eszköz alkalmazásának jó példája a stratégiai kommunikációs reakció egy rövid videóra, amely egy ukrán hadifogoly harctéri kivégzését mutatta 2023. március 6-án, Bahmut közelében. Az orosz propaganda gyorsan reagált, amikor a videó megjelent.¹⁴

Az első üzenetek csak a tagadásról szóltak: a videót megrendezték az ukránok, a katonák vaktöltényt használtak. A cél provokáció és az orosz fegyveres erők hiteltelenítése volt. E magyarázat nem volt hihető és hamarosan el is tűnt.

A következő lépés a kritika elterelése volt: a kivégzés valóban megtörtént, de az ukrán erők hajtották végre azt. Saját bajtársukat, egy dezertőrt végeztek ki. A párhuzamos magyarázat az volt, hogy ilyen dolgok a háborúban megtörténnek, nincs ebben semmi különös.

A figyelem elterelését egy újabb állítás szolgálta: a kivégzést ukránok hajtották végre, az áldozat egy orosz volt, akire ukrán egyenruhát kényszerítettek. Még az áldozatot is sikerült név szerint azonosítani (akiről később kiderült, hogy életben van).

Az utolsó lépés az áldozat hiteltelenítésére tett kísérlet volt: orosz katonák valóban kivégeztek egy ukrán foglyot, aki viselkedésével provokálta a katonákat, így az áldozat csak magát hibáztathatja.

PROPAGANDA-ÖKOSZISZTÉMA

A posztszovjet orosz állam egy teljes propaganda-ökoszisztémát hozott létre, amely működteti a stratégiai kommunikációs modellt. A rendszer öt pilléren áll.¹⁵

Hivatalos kormányzati kommunikáció

A Kreml és a különböző minisztériumok által kiadott nyilatkozatok és közlönyök, valamint a kormánytisztviselők, parlamenti képviselők, kormányzók beszédei és egyéb nyilvános szereplése.

Állami befolyás alatt álló csatornák

Állami finanszírozásból működő hazai és nemzetközi tömegtájékoztatási csatornák, pl. Szputnyik, RT, RIA Novosztyi. Ide tartoznak a magántulajdonban lévő, de a kormányt támogató és annak útmutatásait elfogadó csatornák is, továbbá a nagy állami vállalatok vezetői és más közszereplők. Szintén ebbe a kategóriába tartoznak a szociális és kulturális intézmények, mint például az orosz kulturális központok világszerte.

Proxycsatornák

Ezek nagyrészt befolyásoló ügynökök:¹⁶ hazájukban vagy nemzetközi szinten is köztisztviselőkben álló, hiteles forrásnak tekintett személyek, valamint helyi és nemzetközi szervezetek,

¹⁴ Execution of a POW 2023.

¹⁵ Pillars of Russia's Disinformation 2020.

¹⁶ A befolyásoló ügynök (agent of influence) egy idegen hatalom érdekében tevékenykedik, nyilatkozik vagy publikál. Lehet beszerzett személy, aki az idegen hatalom utasításainak engedelmeskedik, de lehet politikai szimpatizáns is, aki utasításokat nem fogad el, de tudatosan szolgálja a hatalom érdekeit. Végül lehet hasznos idióta is: olyan személy, aki egyáltalán nincs tisztában azzal, hogy egy idegen hatalom érdekében tevékenykedik. A befolyásoló ügynök kifejezést alkalmazhatják társadalmi szervezetekre is. Codevilla 2008, 220.

például alapítványok és kutatóintézetek. Nincs nyilvánvaló kapcsolatuk Oroszországgal, de meggyőződésből vagy önös érdekből ismétlik és felerősítik az orosz narratívát.¹⁷ A befolyásoló ügynökök egy része (de korántsem mind) anyagi támogatást kap vagy közvetlen kifizetések vagy különlegesen jó üzleti lehetőségek formájában. Nem tekinthetők befolyásoló ügynököknek (legfeljebb hasznos idiótáknak) azok a nemzetközi hírszatórnák, amelyek az újságírói színvonal fenntartására érdekében igyekeznek objektíven és kiegyensúlyozottan tájékoztatni, és e törekvés keretében terjesztik az orosz narratívát.¹⁸ Egy további elem más államok propagandacsatornáin megjelenő narratívák megismérlése és felerősítése, ha azok igazodnak az orosz narratívához.

Fegyverként alkalmazott közösségi médiumok

Üzenetkampányok a Facebookon, Twitteren, Instagramon, Telegramon és más csatornákon. A cél befolyásolni más államok kül- és belpolitikáját, kételyeket ébreszteni és aláásni az intézményekbe vetett hitet, társadalmi viszályokat szítani.

Kibertérműveletek

Hekkelés, kibertámadások, kiberkémkedés, trollfarmok¹⁹ és botfarmok²⁰ valótlan állítások és az orosz narratíva sokszorosítása útján hiteltelenítik és elfojtják a nemkívánatos véleményeket, vagy rongálják, hekkelik az alternatív információkat terjesztő fórumokat.

Az ökoszisztéma öt pillére egymást támogatva működik, és „visszhangkamrákat”²¹ hoz létre, amelyekben csak az orosz narratíva érvényesül, mert a folyamatos visszacsatolások kiszorítják a cáfolatokat és alternatív nézeteket (lásd 1. ábra):

- Egy állami finanszírozású csatorna megjelentet egy hírt, például az RT interjút közöl egy nyugati ügynökkel, aki elmagyarázza, hogy mi köze volt az Egyesült Államoknak az Euromajdan forradalomhoz. Az interjút átveszik és terjesztik más, szintén állami befolyás alatt álló közvetítő csatornák.
- Az interjúra egy kormánytisztviselő, szakértő vagy akadémikus reagál, megjegyzései szintén megjelennek az állami befolyás alatt álló csatornákon.
- Ugyanakkor az Oroszországhoz nem köthető proxycsatornák és közösségi médiumok is átveszik, és az orosz érdekeknek megfelelően terjesztik az interjút és a kommentárt.

¹⁷ Danylyuk 2023.

¹⁸ Polevyi 2023.

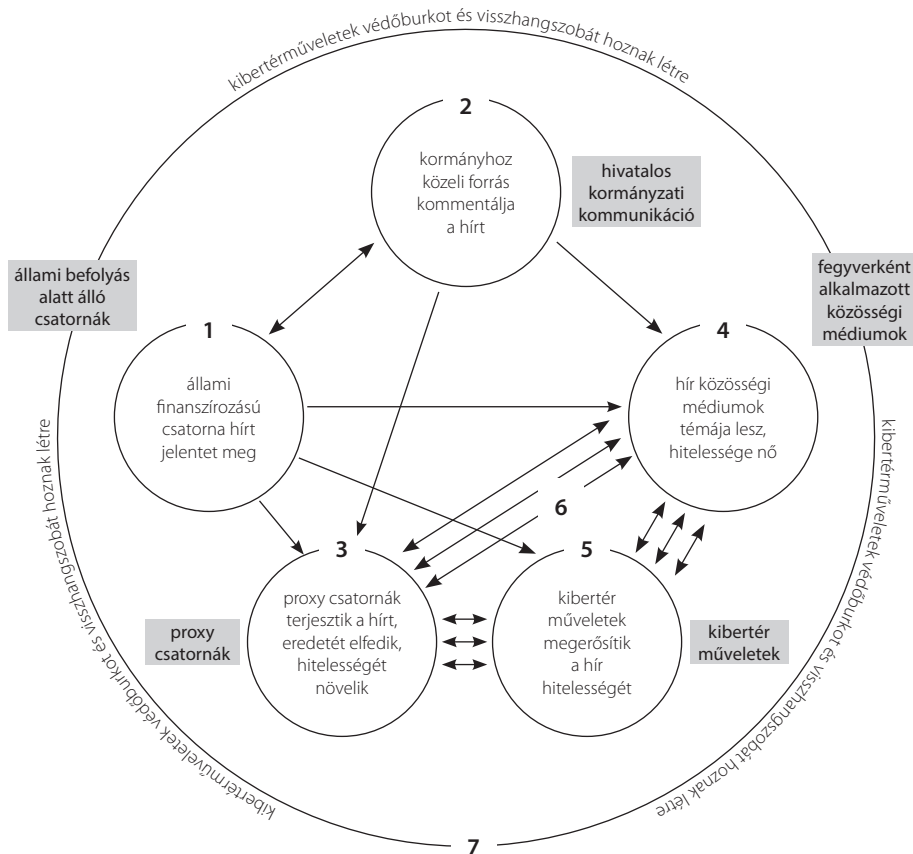
¹⁹ A trollfarm politikai nézetek vagy döntési folyamatok befolyásolására létrehozott (többnyire fizetett, ritkábban önkéntes) trolls csoport.

²⁰ A „bot” (a „robot” rövidítése) egy számítógépes applikáció, amely emberi tevékenységet utánoz. A „botfarm” több (sok) botot egyszerre működtető számítógépprogram. A botfarm célja internetforgalmat generálni, amely a kívülálló számára azt a benyomást kelti, hogy egy termék, egy hír vagy egy blogbejegyzés rendkívül népszerű.

²¹ A fizikai (akusztikus) visszhangkammera (echo chamber) falai visszaverik és felerősítik a kamra belsejében keletkezett hangokat és kizárják a kamrán kívülieket. A 2000-es évek elején, az internetes hírmédiumok és közösségi fórumok széles körű elterjedésével e jelenség kialakult az információs térben is. A média-visszhangkammera csak a saját véleményünket vagy ismereteinket tükröző és megerősítő információkat közöl és kizárja az alternatív nézőpontokat. Jellemzője a megerősítési elfogultság (confirmation bias): olyan információkat részesít előnyben, amelyek megerősítik a már meglévő hiedelmeket.

Mivel nincs nyilvánvaló kapcsolatuk az orosz kormánnyal, az eredeti forrás fokozatosan homályba vész, és nő a történet hitelessége.

- Az interjú és a kommentár a közösségi médiumokban is témává válik, széles körben terjed, és egyre kevésbé nyilvánvaló, hogy az információ eredeti forrása egy befolyásoló ügynök egy állami hírcsatornán.
- A kibertéri műveletek – jelen esetben elsősorban a trollfarmok – a közösségi médiumokban ismétlődő megjegyzésekkel erősítik a narratívát.
- Létrejön a kommentárok, megjegyzések és válaszok ismétlődő ciklusa, amely életben tartja és széles körben terjeszti az interjút és a kommentárt.
- A kibertéri műveletek egy védőburkot alkotnak a narratíva körül és létrehozzák a „visszhangszobát” azáltal, hogy elfojtják vagy lejáratják az ellen-narratívákat és minden olyan véleményt és információt, amely ellentétes az orosz narratívával.

1. ábra A propaganda-ökoszisztéma működése (Szerkesztette a szerző)

SIKEREK ÉS KUDARCOK

Az orosz stratégiai kommunikációnak vannak látványos sikerei és jelentős kudarcai – gyakran egyazon célközönségben belül is.

Orosz társadalom

A stratégiai kommunikáció eddig meglehetősen sikeres volt az orosz társadalomban, és érdekes módon nemcsak az Oroszországban élő oroszok körében, hanem a külföldön élő – gyakran az orosz állam üldözése elől menekülő – oroszok között is közel általános támogatást élvez a háború.²² Ennek több oka is van.

Az orosz társadalomban van egy erős birodalmi mentalitás,²³ amely – az állami propaganda eredményeként – általános ellenérzéshez vezetett a Szovjetunióból kivált országokkal szemben. Az ukránokkal és Ukrajnával szembeni ellenérzés különösen erős a többéves ukránellenes kormánypropaganda eredményeként. Továbbá az oroszok óriási többsége a kormány közvetlen befolyása alatt álló forrásokból szerzi be információit, amelyek ráerősítenek e mentalitásra. Kevés alternatív információforrás létezik. Ezen túlmenően kemény cenzúra működik, és súlyos büntetést kapnak azok, akik nem tartják be az egyre szigorúbb szabályokat.²⁴

A jövőben a stratégiai kommunikáció kudarcot vallhat, vagy hatékonysága erősen csökkenhet, ha a növekvő veszteségek elviselhetetlenné válnak, és a fegyveres erők továbbra is vereségeket szenvednek. Ez még nem történt meg – a háború támogatottsága továbbra is erősnek tűnik, bár annak mértékét megbízható közvélemény-kutatások hiányában nehéz felmérni.

Ukrán társadalom

Az orosz stratégiai kommunikáció kudarcot vallott az ukrán elit és a közvélemény körében. A támadás, az orosz csapatok magatartása a megszállt területeken és a sikeres védekezés erősítette a nemzeti egységet és a harci szellemet. Az ukrán kormány nagyon sikeres ellenpropaganda-kampányt folytat, amelynek kulcsfontosságú eleme Volodimir Zelenszkij elnök, aki mesteri kommunikátornak bizonyult, kitartásra és győzelemre inspirálja az ukránokat.²⁵ Az ukrán nacionalizmus és patriotizmus is közrejátszik, akárcsak a sokéves orosz uralom tapasztalata.

Lehetetlen megbecsülni az ukrainai orosz kisebbség Ukrajna-párti és Oroszország-párti attitűdjének arányát. Az orosz stratégiai kommunikáció a 2014-es konfliktust megelőző hónapokban és években meglehetősen sikeresen erősítette az Oroszország-párti érzéseket. Ennek hatékonysága azonban a Krím megszállása és a szakadár köztársaságok létrehozása után nagyrészt elpárolgott, mivel sok szimpatizáns kiábrándult az orosz megszállás tapasztalatai nyomán.

Egy 2014-ben végzett felmérés szerint az Odessza, Mikolajiv, Herszon, Dnyipropetrovszk, Zaporizsja és Harkiv megyékben élő orosz lakosság 20-25 százaléka találta elfogadhatónak az orosz Novorosszija²⁶ narratívát. Lényegesen kevesebben (a megyék orosz lakosságának 7 százaléka) értettek egyet azzal a felvetéssel, hogy Novorosszija lehet az alapja a térség

²² Picheta 2023.

²³ Gretskiy 2022.

²⁴ Litvinova 2023.

²⁵ Ellwood 2023.

²⁶ Novorosszija a 18. századi neve azoknak a nagyrészt kelet- és délkelet-ukrainai területeknek, amelyeket Oroszország a hanyatló Oszmán Birodalomtól foglalt el. Vlagyimir Putyin 2014 körül elevenítette fel a koncepciót, és egyértelművé tette, hogy Oroszország célja a terület feletti dominancia visszaállítása. Basora–Fisher 2014; Taylor 2014; Toal 2017, 237–273.

Ukrajnától történő elszakadásának. A válaszadók demográfiai elemzése azt mutatja, hogy a Novorosszija projekt motivációi és céljai jelentős támogatottságot élveztek az idősebb és szegényebb lakosság, és különösen a Szovjetunióról pozitív, nosztalgikus véleménnyel rendelkezők körében.²⁷ Mindazonáltal az orosz propaganda nem volt teljes kudarc az orosz nemzetiségű kisebbség körében: másfél évvel a háború kezdete után is talál hiszékeny közönséget.²⁸

Nyugat

Az orosz stratégiai kommunikáció nagyszót – de nem teljesen – kudarc volt. Az orosz magyarázatok és fenyegetődés ellenére a nyugati államok óriási mennyiségű fegyvert és felszerelést szállítanak Ukrajnának, bevezettek egy sor Oroszországot sújtó szigorú szankciót, és a nyugati közvélemény jelentős többsége helyesli Ukrajna támogatását. Ennek számos oka van. Fontos szerepet játszott az ukrán ellenpropaganda, különösen Volodimir Zelenszkij elnök mesteri kommunikációja, amely minden célközönséggel megtalálja a megfelelő hangnemet.²⁹ Nemcsak az európai kormányzó elitek, hanem az európai közvélemény döntő többsége is felismeri a hosszú távú orosz fenyegetést, és figyelmen kívül hagyja az orosz (és hazai) tűzszünetre és tárgyalásokra irányuló felhívásokat. A háborúval kapcsolatos információk számos forrásból rendelkezésre állnak, ami megnehezíti az orosz narratíva érvényesülését és gyakorlatilag ellehetetleníti a dezinformációt. Az orosz fegyveres erők hadviselési eljárásairól és a csapatok magatartásáról szóló hírek komoly ellenérzést váltottak ki az európai közvéleményben. Végül, de nem utolsósorban, a demokratikus nemzetek kormányai lépéseket tettek az orosz propagandacsatornák elzárására, és ugyanígy jártak el a magántulajdonban lévő internetes fórumok és a közösségi oldalak üzemeltetői is, ami jelentős mértékben lehaláltította az orosz narratívát.

Mindazonáltal az orosz stratégiai kommunikáció elért sikereket Nyugaton is. Egyrészt különösen a nyugati értelmiség körében mindig volt őszinte csodálat az orosz kultúra, művészet és történelem iránt, valamint még mindig sokan ápolnak romantikus képzeteket a Szovjetunióról. Másrészt egy fontos tényező a nyugati gazdasági és politikai elitek körében a gazdasági érdek: hozzáférés egy nagy és nem túl igényes piachoz és olcsó nyersanyag- és energiaforrásokhoz. Továbbá minden országban vannak befolyásoló ügynökök, akik meggyőződésből vagy anyagi érdekből készek ismételni és felerősíteni az orosz narratívát.³⁰ Az orosz propagandisták kiaknázták e törésvonalakban rejlő lehetőségeket.

A kritikus fontosságú nyugati célközönség körében az orosz stratégiai kommunikáció két eleme egyre nagyobb visszhangra talál. Az egyik azt hangsúlyozza, hogy az Ukrajnának nyújtott katonai és egyéb támogatások költségei igen magasak, miközben az adományozó nemzeteknek maguknak is szükségük van ezekre a forrásokra. A másik arra összpontosít, hogy tűzszünetre van szükség, mert az lehetővé tenné az érdemi tárgyalásokat, amelyek végül békéhez vezethetnek. Ukrajnának és nyugati partnereinek hatékony válaszokat kell

²⁷ O'Loughlin et al. 2016: i. m. A felmérés súlyos hiányossága, hogy a harcéri helyzet gyors változásai következtében kimaradt a két leginkább érintett megye, Donyeck és Luhanszk. A felmérés immár 10 évvel ezelőtt készült, azóta bizonyára sok változás történt mind a térség demográfiájában, mind a lakosság nézeteiben. De mivel jelentős részben hadművelleti terület, frissebb információ nem áll rendelkezésre.

²⁸ Gall et al. 2023.

²⁹ Ellwood 2023: i. m.

³⁰ Danylyuk 2023: i. m.; Polevyy 2023: i. m.

találniuk ezekre a narratívákra.³¹ A stratégiai kommunikáció sikerét mutatják a befolyásoló ügynökök és békemozgalmak gyakori tüzszünet-követelései és az oroszpartí tüntetések Európa nagyvárosaiban.³²

Kiemelkedő sikernek tekinthető a 2023 végén és 2024 elején kialakult helyzet az Egyesült Államokban: jelen tanulmány lezárásakor (2024. február) a Kongresszus már hónapok óta halogatja az Ukrajnának nyújtandó újabb segélycsomag jóváhagyását. A szerző véleménye szerint a jóváhagyás előbb-utóbb megtörténik ugyan, de a halogatás ideiglenes harctéri előnyt biztosít az orosz erők számára és növeli az ukrán veszteségeket.

Globális Dél

A Globális Dél államaiban az orosz kommunikáció óriási siker volt.³³ Ázsiában és Afrikában a Szovjetunió támogatta a felszabadítási harcokat, és erre mind az elit, mind a közvélemény pozitívan emlékszik vissza. Bár a gyarmati birodalmak eltűntek, az egykori gyarmati alattvalók továbbra is erős ellenérzéseket táplálnak az egykori gyarmati hatalmak iránt. Közép- és Dél-Amerikában a társadalom ellenérzése a Jenki imperializmus ellen irányul, amely beavatkozott a belügyekbe, banánköztársaságokat hozott létre és autokratikus, szélsőjobboldali kormányokat támogatott. Ezzel szemben Oroszországot – úgy is mint a zsarnoki kormányokat kiszorító forradalmi harcokat támogató Szovjetunió jogutódját – pozitívabb színben, az Egyesült Államok befolyásának hasznos ellensúlyaként látják.³⁴ A helyi kormányok nem korlátozzák az orosz propagandát, nincs (vagy minimális) az ukrán ellenpropaganda, kevés vagy egyáltalán nincs alternatív információforrás, és alig van alternatív vélemény. Ennek eredményeként Moszkva narratívája szabadon terjed.

KÖVETKEZTETÉSEK, TANULSÁGOK, JAVASLATOK

Egy Magyarországot is érintő konfliktus során (akár Oroszország, akár más állam az ellenfél) a magyar társadalom is ellenséges propaganda célpontjává válik, amelynek semlegesítése különösen fontos feladat lesz. A feladat végrehajtásához támpontot adhat az orosz propaganda-eljárások tanulmányozása. A hazugságok tűzoltófecskendője modell jól működik az ökoszisztéma támogatásával, és nagyon hatékony érdekérvényesítési eszköz, de korántsem tökéletes. Sikerét vagy kudarcát négy tényező befolyásolja: narratíva; hozzáférés a célközönséghez; befolyásoló ügynökök; a célközönség fogadóképessége. Önmagában is kudarcot vallhat, ha a propagandista melléfog valamelyik tényezővel, különösen akkor, ha rosszul ítéli meg a célközönség fogadóképességét. De ha magától nem bukik meg, hatástalanítani lehet a tényezők semlegesítésével.

Narratíva

Elméletileg az igazság a propaganda erőteljes ellenszere. Azonban a tények szembeállításával az ellenséges propaganda állításaival azonnal felveti a kérdést, hogy „kinek az igazsága és

³¹ Szicherle 2023.

³² Fornusek 2023.

³³ Myers–Frenkel 2022; Schipani et al. 2023.

³⁴ Cochrane 1989, 211–223.

kinek a tényei”? Mint a RAND-elemzés³⁵ megállapítja, az ellenfél narratívájának tételes cáfolása kevés sikert ígér, mert nagyon nehéz megváltoztatni olyan nézeteket, amelyek a narratíva elterjedésével már kialakultak, és amelyeket több, egymástól függetlennek tűnő forrás többször megerősített. Általánosságban elmondható, hogy nem a narratíva állításaira és azok cáfolatára kell összpontosítani, hanem egy olyan hatékony ellennarratívát kell létrehozni, amely koherens és logikus, valamint pozitívabb és meggyőzőbb, mint az ellenfél.³⁶ Ez igaz mind a stratégiai, mind a változékonyabb taktikai narratívákra.

Hozzáférés a célközönséghez

Az ellenfél tömegtájékoztatási eszközeinek betiltásával – amint az megtörtént az orosz TV- és rádióprogramokkal az Európai Unióban – egyik napról a másikra korlátozni lehet a hozzáférést a hazai célközönséghez.³⁷ A hírsatornák betiltása mellett a közösségi médiumokat is korlátozni kell valamilyen módon, ellenkező esetben az ellenfél trollfarmjai folyamatosan terjesztik a stratégiai kommunikáció üzeneteit. Valamilyen módon korlátozni kell a hazai tömegtájékoztatási eszközöket is, amelyek – az objektivitás nevében – folyamatosan ismétlik az ellenfél narratíváját. Ha az adminisztratív eszközök nem bizonyulnak elegendőnek, még mindig rendelkezésre állnak az elektronikai és kiberhadviselés eszközei (rádióadások zavarása, számítógéprendszerek támadása, internet domáinek kizárása). Békeállapotban ezek az intézkedések egy demokratikus társadalomban akadályba ütköznek, mégis lehetőség van bevezetésükre, ha a kormány megfelelően tájékoztatja a közvéleményt a fenyegetésről és a korlátozások elmulasztásának következményeiről.

Befolyásoló ügynökök

A stratégiai kommunikáció szempontjából a befolyásoló ügynök addig ér valamit, amíg a célközönség hiteles forrásnak tekinti. A semlegesítés kézenfekvő eszköze lebontani e hitelességet. Nyilvánosságra kell hozni és gyakran kell ismétlni azt a tényt, hogy a köztisztviselő álló közszereplő (akár meggyőződésből, akár tudatlanságból, akár haszon reményében) valójában idegen érdekeket szolgál. Ha az ügynök ellenszolgáltatás fejében tevékenykedik, a semlegesítés hatékony eszköze ennek széles körben történő nyilvánosságra hozatala, és ha törvénybe ütközik, a jogi felelősségre vonás. E lehetőség jó példája az 1938. évi Foreign Agent Registration Act (idegen ügynök regisztrációs törvény) az Egyesült Államokban.³⁸

Célközönség fogadókészsége

A stratégiai kommunikáció célközönségre gyakorolt hatását csak minimálisan lehet ellensúlyozni a propagandaállítások cáfolásával, valós tények közzétételével vagy a hamis állítások és ellentmondások feltárásával. E hagyományos propagandaellenes eszközök helyett megelőző

³⁵ Paul–Matthews 2016: i. m.

³⁶ Kuzma 2022; Walker 2022.

³⁷ Az ellenpélda a Globális Dél, ahol az orosz narratíva dominál, mert a helyi hatóságok nem korlátozzák az orosz hírsatornák működését.

³⁸ FARA 1938. A törvény előírja, hogy az idegen államok érdekében politikai tevékenységet folytató személyeknek regisztrálniuk kell magukat az igazságügyi minisztériumban. A regisztráció elmulasztása automatikusan jogi következményekkel jár.

intézkedésekre van szükség. Hatékony eljárás, és egyfajta társadalmi védőoltásként szolgál, ha a célközönség idejekorán megismeri az ellenfél propagandamódszereit. Ha a célközönség elég információval rendelkezik, hogy felismerje a manipulációs szándékot, akkor ellenállóbb lesz a propagandával szemben. Törekedni kell arra, hogy egy-egy eseményről először saját információ jelenjen meg. Így az ellenfél propagandistája kerül abba a helyzetbe, hogy egy immár széles körben elterjedt nézetet kell megváltoztatnia.³⁹

Csak egy elsősorban tényekre és igazságra támaszkodó, de a stratégiai kommunikáció eszközeit is alkalmazó, teljes kormányzati program keretében lehet e feladatot végrehajtani. Ehhez politikai és jogi szabályzókkal, doktrínával, szakemberekkel, eszközökkel és erőforrásokkal felruházott szervezet kell, amely figyelemmel kíséri az információs térben zajló folyamatokat, felismeri az ellenfél stratégiai kommunikációs tevékenységét, és képes a fenti négy tényező semlegesítése útján hatástalanítani azt. Békeállapotban nem szükséges a szervezetet teljes létszámmal, teljes kapacitással működtetni, de meg kell teremteni a lehetőséget mindkettő gyors felfuttatására. Ennek hiányában egy Magyarországot érintő konfliktus során a magyar közvélemény könnyen ellenséges propaganda befolyása alá kerülhet.

FORRÁSOK

- *Address by the President of the Russian Federation*. Moszkva, 2022. 02. 24. <http://en.kremlin.ru/events/president/news/67843> (Letöltés időpontja: 2023. 08. 08.)
- Basora, Adrian A. – Fisher, Aleksandr: *Putin's „Greater Novorossiya” – The Dismemberment of Ukraine*. Foreign Policy Reserch Institute E-Notes, 2014. 05. 02. <https://www.fpri.org/article/2014/05/putins-greater-novorossiya-the-dismemberment-of-ukraine/> (Letöltés időpontja: 2023. 08. 08.)
- Bergengruen, Vera: *Inside the Kremlin's Year of Ukraine Propaganda*. Time, 2023. 02. 22. <https://time.com/6257372/russia-ukraine-war-disinformation/> (Letöltés időpontja: 2023. 08. 08.)
- Cochrane, James D.: *Contending Perspectives on the Soviet Union in Latin America*. Latin American Research Review, 1989/3., 211–223. <https://www.jstor.org/stable/7acd7131-535c-3faa-aa56-07ea8362a897?read-now=1&seq=9> (Letöltés időpontja: 2023. 08. 08.)
- Codevilla, Angelo M.: *Political Warfare: A Set of Means for Achieving Political Ends*. In: Waller, Michael J. (szerk.) *Strategic Influence: Public Diplomacy, Counterpropaganda and Political Warfare*. Washington D. C., IWP Press, 2008.
- Danylyuk, Oleksandr V.: *Risk-based Measures to Assess Potential Foreign Covert Influence Operations (Active measures)*. Az Euro-Atlantic Conflict Studies Working Group éves konferenciáján elhangzott előadás. Nagyszében, 2023. 05. 25.
- Ellwood, David: *Narratives, Propaganda & „Smart” Power in the Ukraine Conflict, Part 2: Inventing a Global Presence*. CPD Blog, 2023. 07. 21. <https://uscpublicdiplomacy.org/blog/pd-wartime-narratives-propaganda-smart-power-ukraine-conflict-part-2-inventing-global> (Letöltés időpontja: 2023. 08. 08.)
- Execution of a POW in Kremlin Disinformation Crosshairs. EU vs Disinfo, 2023. 03. 14. <https://euvsdisinfo.eu/execution-of-a-pow-in-kremlin-disinformation-crosshairs/> (Letöltés időpontja: 2023. 08. 14.)

³⁹ Paul–Matthews 2016: i. m.

- *Foreign Agent Registration Act (FARA)*. US Department of Justice. <https://www.justice.gov/nsd-fara> (Letöltés időpontja: 2023. 08. 14.)
- Fornusek, Martin: *Kremlin's Trojan dove: how Russia uses „peace” to aid its war against Ukraine*. Euromaidan Press, 2023. 03. 09. <https://euromaidanpress.com/2023/03/09/russian-peace-propaganda-in-czechia/> (Letöltés időpontja: 2023. 08. 14.)
- Gall, Carlotta et al.: *„Our Own Guys Are Shelling Us”: How Russian Propaganda Plagues Ukraine*. The New York Times, 2023. 04. 19. <https://www.nytimes.com/2023/04/19/world/europe/ukraine-russia-donbas-propaganda.html> (Letöltés időpontja: 2023. 08. 14.)
- Gretskiy, Igor: *Russia's Propaganda War*. International Centre for Defence and Security. 2022. 08. https://icds.ee/wp-content/uploads/dlm_uploads/2022/08/ICDS_Brief_Russia_%C2%B4s_War_in_Ukraine_No9_Igor_Gretskiy_August_2022-edit.pdf (Letöltés időpontja: 2023. 08. 08.)
- Kuzma, Alex: *Putin's hybrid infowars – What is the diaspora's counter-narrative?* The Ukrainian Weekly, 2022. 01. 21. <https://subscription.ukrweekly.com/2022/01/putins-hybrid-infowars/> (Letöltés időpontja: 2023. 08. 08.)
- Litvinova, Dasha: *The cybergulag: How Russia tracks, censors and controls its citizens*. AP, 2023. 05. 23. <https://apnews.com/article/russia-crackdown-surveillance-censorship-war-ukraine-internet-dab3663774feb666d6d0025bcd082fba> (Letöltés időpontja: 2023. 08. 08.)
- Mullaney, Samantha: *Everything Flows: Russian Information Warfare Forms and Tactics*. The Cyber Defense Review, Fall 2022, 193–211. https://cyberdefensereview.army.mil/Portals/6/Documents/2022_fall/12_Mullaney.pdf?ver=AUTQuqWAV0vDAeGvWN-dYw%3D%3D (Letöltés időpontja: 2023. 08. 14.)
- Myers, Steven Lee – Frenkel, Sheera: *How Russian Propaganda Is Reaching Beyond English Speakers*. The New York Times, 2022. 08. 09. <https://www.nytimes.com/2022/08/09/business/russia-propaganda-spanish-social-media.html?partner=slack&smid=sl-share> (Letöltés időpontja: 2023. 08. 14.)
- O'Loughlin, John et al.: *The rise and fall of „Novorossiya”: examining support for a separatist geopolitical imaginary in southeast Ukraine*. Post-Soviet Affairs, 2016. DOI: 10.1080/1060586X.2016.1146452 <https://www.tandfonline.com/doi/full/10.1080/1060586X.2016.1146452?needAccess=true> (Letöltés időpontja: 2023. 08. 08.)
- Paul, Christopher – Matthews, Miriam: *The Russian „Firehose of Falsehood” Propaganda Model: Why It Might Work and Options to Counter It*. RAND Perspective, 2016. <https://www.rand.org/pubs/perspectives/PE198.html> (Letöltés időpontja: 2023. 08. 08.)
- Picheta, Rob: *„It's all a lie”: Russians are trapped in Putin's parallel universe. But some want out*. CNN, 2023. 02. 27. <https://www.cnn.com/2023/02/27/europe/russia-propaganda-information-ukraine-anniversary-cmd-intl/index.html> (Letöltés időpontja: 2023. 08. 14.)
- *Pillars of Russia's Disinformation and Propaganda Ecosystem*. Washington D. C.: Department of State, Global Engagement Center, 2020. <https://www.state.gov/external-content/pillars-of-russias-disinformation-and-propaganda-ecosystem/> (Letöltés időpontja: 2023. 08. 14.)
- Polevyi, V.: *The democratic media at the service of propaganda*. Az Euro-Atlantic Conflict Studies Working Group éves konferenciáján elhangzott előadás. Nagyszében, 2023. 05. 25.
- Polianska, Inna: *A History of Defamation: Key Russian Narratives on Ukrainian Sovereignty*. EU vs Disinfo, 2022. 09. 02. <https://euvsdisinfo.eu/a-history-of-defamation-key-russian-narratives-on-ukrainian-sovereignty-2/> (Letöltés időpontja: 2023. 08. 08.)
- Putin, Vladimir: *On the Historical Unity of Russians and Ukrainians*. The Kremlin, Moscow, 2021. 07. 12. <http://en.kremlin.ru/events/president/news/66181> (Letöltés időpontja: 2023. 08. 08.)

- *Russia's War in Ukraine: Myths and Lessons*. MoD of Estonia, 2023. 01. <https://kaitseministeerium.ee/en/mythsandlessons> (Letöltés időpontja 2023. 08. 18.)
- Schipani, Andres et al.: *How Russia's propaganda machine is reshaping the African narrative*. Financial Times, 2023. 02. 09. <https://www.ft.com/content/d427c855-c665-4732-9dd1-3ae314464d12> (Letöltés időpontja: 2023. 08. 08.)
- Shekovtsov, Anton: *Matrica narrativov: kak ponyimaty i raszsifirovaty rosszijszkuju propagandu*. Re: Russia, 2023. 02. 21. <https://re-russia.net/analytics/055/> (Letöltés időpontja: 2023. 08. 18.)
- Szicherle, Patrik: *Pro-Ukraine forces need to develop their own narrative of peace*. EURACTIV, 2023. 03. 13. <https://www.euractiv.com/section/europe-s-east/opinion/pro-ukraine-forces-need-to-develop-their-own-narrative-of-peace/> (Letöltés időpontja: 2023. 08. 08.)
- Taylor, Adam: „*Novorossiya*,” *the latest historical concept to worry about in Ukraine*. The Washington Post, 2014. 04. 18. <https://www.washingtonpost.com/news/worldviews/wp/2014/04/18/understanding-novorossiya-the-latest-historical-concept-to-get-worried-about-in-ukraine/> (Letöltés időpontja: 2023. 08. 18.)
- Taylor, Philip M.: *Strategic Communications or Democratic Propaganda?* Journalism Studies, 2022/3., 437–441. DOI: 10.1080/14616700220145641; <https://www.tandfonline.com/doi/abs/10.1080/14616700220145641?journalCode=rjos20> (Letöltés időpontja: 2023. 08. 08.)
- Toal, Gerard: *The Novorossiya Project*. In: Toal, G.: *Near Abroad: Putin, the West, and the Contest Over Ukraine and the Caucasus*. Oxford University Press, Oxford, 2017, 237–273.
- Tokariuk, Olga: *A Year of Lies: Russia's Information War against Ukraine*. CEPA, 2023. 02. 21. <https://cepa.org/article/a-year-of-lies-russias-information-war-against-ukraine/> (Letöltés időpontja: 2023. 08. 08.)
- Tsekhanovska, Oleksandra – Tsybulska, Liubov: *Evolution of Russian Narratives About Ukraine and their Export to Ukrainian Media Space*. Ukrainian Crisis Media Center, 2022. 06. <https://uacrisis.org/en/russian-narratives-about-ukraine7> (Letöltés időpontja: 2023. 08. 18.)
- Walker, Vivian S.: „*Glory to the Heroes*,” *Ukraine's War for Narrative Credibility*. Institute for the Study of Diplomacy, 2022. 03. 17. <https://medium.com/the-diplomatic-pouch/analysis-glory-to-the-heroes-ukraine-s-war-for-narrative-credibility-f77c42820023> (Letöltés időpontja: 2023. 08. 14.)
- Zabjek, Alexandra: „*Deny, deflect, distract*”: *How Russia spreads disinformation about the war in Ukraine*. CBC, 2023. 01. 22. <https://www.cbc.ca/news/politics/disinformation-ukraine-stop-fake-org-1.6721522> (Letöltés időpontja: 2023. 08. 08.)